

A konfliktus vállalásának útján

A konfliktus életünk része, jelen van családjunkban, munkahelyünkön, átszövi életünket, szerepeinket. Konfliktusok nemcsak a szekuláris társadalomban léteznek, hanem jelen vannak az egyházi életben, a keresztyén gyülekezetekben, közösségekben is. Lelkipásztorként sokszor tapasztalok meg olyan élethelyzeteket, amikor érdekek és vélemények ütköznek, vagy épp a célok összeférhetetlenek. Tapasztalataim arra vezettek, hogy a „miért van konfliktus még a keresztyén közösségekben is?” jellegű kérdések értelmüket veszítették, és sokkal inkább az foglalkoztat, miként viszonyulunk a konfliktusainkhoz, hogyan tudjuk vállalni érzéseinket. Ki tudjuk-e fejezni őket? Mit kezdünk feltörő indulatainkkal?

Nagyon elevenen él bennem egy presbiteri gyűlés emléke, amikor egy kényes, az egész gyülekezetet érintő témában kellett döntenünk. A téma felvezetése után elmondtam a véleményemet, javaslatomat, melyet a presbitérium vita és ellenérvek nélkül, egyhangúlag elfogadott és kézfelemeléssel megszavazott. A gyűlés után azonban – a parókia kapujában – heves vita kezdődött arról, hogy más döntést kellett volna hozni. Megdöbbentő volt számomra, hogy a gyűlés alatt senki nem élt a többször is felkínált lehetőséggel, hogy elmondja meglátását, véleményét, sőt többen is megszavaztak egy számukra elfogadhatatlan döntést, amely ellen csak később, az én távollétemben emeltek hangot.

Érdekes volt megtapasztalnom, ahogy a konfliktusokhoz való viszonyulás megjelent a bibliodráma színpadán. Az általam vezetett két, egyenként negyvenórás csoportfolyamatban megfigyeltem, hogy a csoporttagok különböző szerepeikben nehezen vagy egyáltalán nem érvényesítették akaratukat, és indulataikat in-

kább visszafojtották, nem vállalva a szembesítést, a konfliktust. Játékaikat „kivasalták”, egy csoporttag vissza is jelezte, hogy elkerülték még a látszatát is egymás elutasításának, kizárásának, a vélemények, akaratok ütköztetésének. Jelen írásban – rövid elméleti megalapozás után – egy csoporttag negyvenórás bibliodramatikus útjának bemutatásával kísérlem meg az alábbi kérdések megválaszolását, a teljesség igénye nélkül:

- Milyen akadályai lehetnek annak, hogy egy bibliodramatikus közegben a csoporttagok vállalják érzéseiket, akár pozitívak, akár negatívak, kifejezzék indulataikat, és vállalják a konfliktusos helyzeteket?
- Milyen eszközöket adhat a bibliodráma a konfliktushoz való viszonyulásunkhoz?

A KONFLIKTUSHOZ VALÓ VISZONYULÁS

Nagyon sok szakember véleménye megegyezik abban, hogy az emberek többsége negatívan tekint a konfliktusra, s a legtöbb szótár szintén negatív jelentést rendel a konfliktus fogalmához. *Lederach* kiemeli azt a tényt, hogy a konfliktus szó a latin „confligere” szóból ered, amely ütköztetést, összeütközést jelent, és így negatív jelentéssel bír, sőt agressziót sugall.¹ A konfliktus értelmezésekor használt leggyakoribb metaforák nagy része szintén negatív jelentést hordoz, például: csata, harc, robbanás, küzdelem, állati viselkedés stb.² Következésképpen könnyen kialakulhat valakiben az a képzet, hogy a konfliktus életünk természetellenes részének tekinthető, s így illetlenségnek számít. *Wilmot* és *Hocker* még tovább megy, és kiemeli azt a tényt, hogy sokan úgy tekintenek a konfliktusra, mint valamiféle

1 J. P. Lederach: "Understanding Conflict: Experience, Structure and Dynamics", in C. Schrock-Shenk (ed.): *Mediation and Facilitation Training Manual*, Mennonite Conciliation Service, Akron, 2000, 70. ■ 2 Uo. Lásd még W. W. Wilmot – J. L. Hocker: *Interpersonal Conflict*, McGraw-Hill, New York, 1998, 34.; K. O. Gangel – S. G. Canine: *Communication and Conflict Management: In Churches and Christian Organizations*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, 2002, 12–18.

„személyes patológia következményére”, és a konfliktusban lévőköt „betegnek”, „neurotikusnak”, „rosszindulatúnak”, „paranoidnak”, „antiszociálisnak” stb. címkézik.³ Mindezek ellenére a szerzők úgy érvelnek, hogy a konfliktus életünk természetes velejárója, „emberi kapcsolataink normális és folyamatos dinamikája”, amely a konstruktív változás lehetőségét hordozza magában.⁴ Halverstadt és Lederach egyaránt rámutat arra a tényre, hogy a kínaiak a „krízis” szót – melyet gyakran a konfliktussal asszociálunk – két szimbólummal írják le, amelyből az egyik veszélyt, a másik lehetőséget jelent. Szerintük ez nagyon jó példája annak, hogy miként kell tekintenünk a konfliktusra. Meglátásuk szerint a konfliktus magában hordozza a pozitív változás lehetőségét, amely inkább kihívásnak tekinthető, és semmiképpen sem valamiféle rossz és teljesen destruktív jelenségnek.⁵ A konfliktusra lehet úgy tekinteni, sőt úgy *kell* tekinteni, mint „életadó lehetőségre”, mert „nemcsak az élet szül konfliktusokat, hanem adott esetben a konfliktus szülhet életet”.⁶ A konfliktus eme életmentő szerepe – Reychler szerint – tetten érhető abban, hogy „jelzi azokat a problémákat, amelyekkel dolgozni kell”.⁷ Emberi kapcsolataink minden szintjén a konfliktus az az eszköz, amely által az élet segít „megállni, felmérni, tudomásul venni”.⁸ Lederach szerint a konfliktus leginkább úgy értelmezhető, mint a változás mozgatórugója, amely életben tartja az emberi kapcsolatokat és szociális struktúrákat, lehetőséget nyújtva az őszinteségre, a nyíltságra és a növekedésre.⁹

Az előbbieken bemutatott pozitív viszonyulás azonban nem jelenti azt, hogy a konfliktus minden esetben pozitív, csupán cáfolni kívánja azt a gondolkodásmódot, amely a konfliktust

kizárólag negatív történésnek tekinti. *Galtung* például kijelenti, hogy a konfliktusoknak élet-erősítő és életromboló aspektusa egyaránt lehet.¹⁰ A konfliktus destruktív, illetve konstruktív kimenetele attól függ, hogy az érintett miként tekint a helyzetre, hogyan viszonyul hozzá, és miként kezeli.¹¹

A KONFLIKTUSHOZ VALÓ KERESZTYÉN VISZONYULÁS

Nagyon kevés szakirodalom szól arról, hogy mi a keresztyén álláspont a konfliktust illetően. Halverstadt szerint a keresztyének konfliktushoz viszonyulását meghatározza az a hit, hogy Isten teremtette a világot és benne az embert. Mindaz, amit Isten teremtett, jó volt. Isten az embert a maga képmására, hasonlatosságára teremtette. A konfliktus a bűnbeesés következményeként jelent meg. Szintén meghatározó az a nézet, hogy időnként minden keresztyén ember elköveti azt a bűnt, hogy fölényeskedni akar embertársával, uralkodni akar rajta, a konfliktus pedig melegágya lehet az efféle ördögi cselekedeteknek.¹² Halverstadt szerint innen már csak egy lépés választ el attól a téves felfogástól, hogy a konfliktus bűn, és az ördögtől való. Fontosnak tartom itt megjegyezni egy korábbi munkámhoz kapcsolódó kutatásom eredményét, amikor erdélyi lelképásztorokat kérdeztem meg arról, hogy szerintük mi jellemzi a konfliktushoz való keresztyén viszonyulást. A megkérdezettek nagy többsége nyilatkozott úgy, hogy a konfliktust, az indulatok kifejezését keresztyén körökben bűnnek tekintik, így ezeknek nincs helyük közösségeinkben. Halverstadt is ezt erősíti meg, amikor kijelenti, hogy rengeteg a téves hiedelem a konfliktust, illetve annak vállalását

3 W. W. Wilmot – J. L. Hocker: *Interpersonal Conflict*, i. m. 9. ■ 4 J. P. Lederach: *The Little Book of Conflict Transformation*, Good Books, Intercourse, 2003, 15. Lásd még R. A. Baruch Bush – J. P. Folger: *The Promise of Mediation: Responding to Conflict Through Empowerment and Recognition*, Jossey-Bass, San Francisco, 1994, 81. ■ 5 J. P. Lederach: "Understanding Conflict...", i. m. 70.; H. F. Halverstadt: *Managing Church Conflict*, Westminster–John Knox Press, Louisville, 1991, 1.; K. O. Gangel – S. L. Canine: *Communication and Conflict Management in Churches and Christian Organizations*, Broadman Press, Nashville, 1992, 3–4. ■ 6 J. P. Lederach: *The Little Book of Conflict Transformation*, i. m. 17–18. ■ 7 L. Reychler: "From Conflict to Sustainable Peacebuilding: Concepts and Analytical Tools", in L. Reychler – T. Paffenholz (ed.): *Peacebuilding, a Field Guide*, Lyncee Rienner Publishers Inc., Boulder, 2001, 3. ■ 8 J. P. Lederach: *The Little Book of Conflict Transformation*, i. m. 18. ■ 9 Uo. ■ 10 J. Galtung: *Peace by Peaceful Means*, Sage, London, 1996, idézi H. Miall: *Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task* (2004): http://www.berghof-handbook.net/uploads/download/miall_handbook.pdf. ■ 11 H. Burgess – G. Burgess: *Transformative Approaches to Conflict* (1997): <http://www.colorado.edu/conflict/transform/jplall.htm> ■ 12 H. F. Halverstadt: *Managing Church Conflict*, i. m. 24–25.

illetően. Ezekre példákat is hoz, összekapcsolva őket olyan „igék gyerekes értelmezéseivel”, amelyek – a kontextusukból kiragadva és túlságosan leegyszerűsítve – alapul szolgálhatnak ilyen téves hiedelmek kialakulására vagy alátámasztására.¹³ Álljon itt néhány e példák közül:

- Nem szabad haragudnom.
 - A harag minden rossz gyökere.
- Az igazi keresztyén
 - konfliktusos helyzetben visszalép.
 - Tégy másokkal úgy, ahogy te is elvárod, hogy ők cselekedjenek veled.
- Az igazi keresztyének
 - nem harcolnak magukért.
 - Jézus azt mondja, tartsd oda a másik orcádat is.
- Szeretni azt jelenti,
 - hogy nem bántok meg másokat.
 - Enyém a bosszúállás
 - így szól az Úr.

Halverstadt szerint, amint tetten érjük ilyen jellegű érzéseinket, és az alapjukul szolgáló hiedelmek között felismerjük a gyerekeseket, máris megnyílik az út számunkra, hogy hitelesebben érzékeljük a konfliktusos helyzeteket és a hozzájuk kapcsolódó keresztyén meggyőződéseket.¹⁴ Egy ilyen jellegű önreflexió segíthet abban, hogy „félretegyük a gyerekes dolgokat”, és felnőtt lelkületű emberekként gondolkozzunk, cselekedjünk és szeressünk (1Kor 13,11).¹⁵ A konfliktus pozitív szemlélete ugyanis fellelhető a Szentírásban. Jézus nem kerülte el a konfliktusos helyzeteket, sokszor maga hozta létre őket, hogy általuk pozitív változást érjen el. Zákeus történetében Jézus konfliktust szít azokban, akik tudni akarják, hogy miért nem hozzájuk ment be. A samariai asszony történetében pedig előbb az asszonyt szembesíti, majd a tanítványokat. Mindkét esetben egyértelmű, hogy Jézus célja a konfliktussal a lelki növekedés. Isten sokszor épp a konfliktusok által szólította meg, és vezette rá

népét akarata teljesítésére. Az Apostolok cselekedetei tele van olyan példákkal, amelyek szerrint az első keresztyén közösségekben a konfliktusok segítették elő e közösségek összecsiszolódását, hitük kristályosodását. A megharcolt csapatok által az őskeresztyén közösségeknek sikerült áthidalni az etnikai, osztálybeli, nyelvi, vallási háttérből adódó különbözőségeket, és ezáltal elérni a Krisztusban való egységet. Az Apostolok cselekedetei hatodik fejezetében szép példa van arra, ahogy egy konfliktus következtében vagy eredményeképpen megszületik a diakónusi intézmény. A teljes Újszövetség azt sugallja, hogy az igazi istenismerethez hitbeli konfliktusok vezetnek. Belső konfliktusaink megharcolása által válhat egyre láthatóbbá Isten képe rajtunk és bennünk.

Ilyen értelemben Lederach fent említett kijelentése, mely szerint „nemcsak az élet szül konfliktusokat, hanem adott esetben a konfliktus szülhet életet”,¹⁶ nem tekinthető túlzásnak. Sőt nagyon is igaznak érezhető a boldogmondások analógiájára íródott kijelentés: „Boldogok, akik szembemennek a konfliktusaikkal, mert ők változást élnek át.”¹⁷

Összegzésképpen elmondható, hogy a konfliktushoz való pozitív viszonyulás és a nyitottság a nézeteltéréssel szemben lehetőséget ad az ütközések jobb kezelésére, s ezáltal a kimenetelük nem romboló, hanem építő lehet. Ahogy Kraybill fogalmaz: „Ha elfogadjuk, hogy a konfliktus természetes [...], megsokszorozódik az esélye annak, hogy pozitív kimenetele legyen.”¹⁸

ZITA ÚTJA ÉS SZEREPVÁLASZTÁSAI

Zita negyvenes éveiben járó pedagógus, háromgyermekes anya, nagyon alázatos, kedvességet sugárzó nő, aki a bibliodráma negyven órája alatt igen hosszú utat járt be. Első játékában – az általa hozott személyes vignettában – mindenkin segíteni akart, utolsó játékában – lévitaként – pedig arra a felismerésre jutott, hogy nem neki kell mindenkin segítenie. Ez az út

13 Uo. 30. ■ 14 Uo. 31. ■ 15 Uo. ■ 16 J. P. Lederach: *The Little Book of Conflict Transformation*, i. m. 17–18. ■ 17 Sisters of St. Joseph of Concordia: „Beatitudes of Reconciliation”, in C. Schrock-Shenk (ed.): *Mediation and Facilitation Training Manual*, i. m. 16. ■ 18 R. Kraybill – A. F. Evans – R. A. Evans: *Peace Skills: A Manual for Community Mediators*, Jossey Bass, San Francisco, 2001, 9.

számára az önérvényesítés, akarata, indulata vállalásának útja volt. E munka háttérében ott volt élete három leghangsúlyosabb férfiija: apja, férje és apósa.

Apjával való rossz kapcsolatáról már a csoportfolyamatot megelőző interjú során beszélt. Soha nem tudott szót érteni vele, nem tudtak kommunikálni. Szülei válása után magára maradt alkoholibeteg apját egy ideig ő vette gondozásába, ám ez nem működött, és jelenleg más gondoskodik róla. Apjától sosem kapott elismerést, megértést. A „hogyan vagytok a nevetekkel?” témájú körben azt mondta, hogy a vezetékneve az egyetlen dolog, amelyet apjától kapott, de a házasságkötésekor azt is elvették tőle. (Férjére és főleg apósára utalt, aki ragaszkodott hozzá, hogy Zita felvegye fia nevét, férje pedig nem állt ki mellette.) Mikor az ellentétes nemű szülő szerepéből kellett bemutatniuk magukat, akkor Zita – apja szerepében – erőltetett mosolylyal mondta: „Ez az én leányom... tanárnő.” „Milyennek látod a lányodat?” – kérdezte a vezetőtársam, de Zita ezen a ponton elsírta magát. A visszajelző körben mondta el, hogy apja semmit nem tud róla, de ezért nem haragszik rá, hiszen elképzelése sincs arról, hogy miként tudhatna meg valamit a lányáról. Ilyen értelemben nem kizárt, hogy az apja részéről tanúsított meg nem értés az oka Zita segítői irányultságának. Ahogy az sem, hogy az apjával való rossz viszony hat a kapcsolatára férjével és apósával.

Az ötezer ember megvendéglésének történetében Zita *morzsákat osztogató Jézus* volt. Mindenkin segíteni akart. Ő ment oda mindenkihez, és kínálta a morzsákat. „Fogadjátok el” – kérlelte szinte erőszakosan az ott lévő tömeget. Még minket, vezetőket is megkínált a képzeletbeli morzsákból. Volt olyan, akit meg is ölelt, amit a visszajelző körben azzal magyarázott, hogy úgy érezte, az illetőnek szüksége volt rá. Nem vette észre, vagy nem törődött azzal, hogy voltak, akik nem szívesen fogadták az általa kínáltakat, bár ők sem jelezték ezt neki konkrétan. „Megéltém, hogy mindenkinek egyenként a szemébe nézve biztosítottam őket arról, hogy képesek erőre kapni” – mondta visszajelzés-

ként. Utólag vizsgálva ezt a játékát, úgy tűnik, hogy itt saját magán segített. Önmagát biztathatta akkor is, amikor ezt mondta: „A morzsa csak egy parányi segítség ahhoz, hogy ráleljünk a lelki túlélőcsomagra.”

Ábrahám elhívásának történetében *Ábrahám apját*, egyben *Sára apósát*¹⁹ játszotta. A játékában keveset beszélt. Tudomásul vette Ábrahám döntését, és áldását adta elindulására. A szerepválasztást azzal indokolta, hogy olyan após akart lenni, aki megérti gyermekeit. Meg akarta adni gyermekeinek azt a szabadságot, hogy maguk döntsenek, ő pedig ezt a döntést tiszteletben tartja, és elengedi őket. „Új apafigurát hoztam létre – mondta –, aki szeret, bízika bennem, és képes elengedni.”

Ezt a napot követően – amire Zita úgy tekintett vissza, mint egy „apás” napra – sikerült a férjével megegyezniük abban, hogy „mindenről lehet beszélni”.²⁰ Elmondása szerint a férjével addig nem lehetett annak szüleiéről beszélgetni.

Ézsau és Jákob történetében Zita a Jákobbal foglalkozó csoportot választotta, mert őt tartotta az áldásra alkalmasabbnak, míg Ézsaut a másnak, a napi szükségleteinek élő embernek látta. Az *Úr hangjaként* kiállt Jákob mellett, de nem tudott elhatárolódni Ézsautól. Megkönnyítette Jákob dolgát azáltal, hogy felkérte, tegye próbára Ézsaut, de nem tudta vállalni a Jákob melletti döntés felelősségét, nem akarta „megbántani” Ézsaut.

A negyven órára visszatekintve vallotta be, hogy a tékozló fiú példázatában legszívesebben az irigy testvér lett volna. Számára ő volt a negatív hős, aki „mindent előírás szerint végez, ezért neki jutalom jár, aki pedig nem így tesz, az bűnhődjön!” Ezt a szerepet azonban nem merete vállalni. A játékot követő tézisdrámában a tékozló fiú apját vette védelmébe annak *védőügyvédjeként*. Nem túl vehemensen, de nagyon kitartóan tudta képviselni védencének igazát. Zavarta, hogy a felperes ügyvédje paragrafusokkal, dokumentumokkal hozakodik elő: „Érzem, hogy az igazság oldalán állok, mégis teljesen megbénultam a részletekben és a külsőségekben tobzódó ügybuzgalom láttán.”

19 Olykor az apa, olykor az após szerepe volt domináns. ■ 20 Mindezeket a következő tömb elején osztotta meg velünk.

A harmadik tömb bejelentkező körében mondta el Zita – a második tömb történéseire reflektálva –, hogy jobban figyeli saját konfliktuskerülő taktikáit, és elhatározta: ezután szembenéz konfliktusaival. Ez meg is mutatkozott a gutaütött meggyógyításának történetében (Mk 2,1–4). Azok közé akart tartozni, akik megakadályozzák a gutaütött Jézushoz vitelét. Egy *meddő nő* szerepét választotta, aki a gyógyulás reményében vár a sorára, hogy ő is bejuthasson Jézushoz. Szembesíteni akarta a gutaütöttet vivő segítőköt, hogy illetlenség, amit tesznek, hiszen mások is várnak még a gyógyulásra. Ezzel meg is próbálkozott, de látva, hogy nem jár sikerrel, váltott, és csendesen, háttérbe húzódva csatlakozott a gutaütöttet kísérők csoportjához, majd a tető felszedésekor ő ült be elsőnek Jézus mellé. Felismerte, hogy elsődleges célja nem az, hogy a gutaütöttet akadályozza, hanem az, hogy bejusson Jézushoz. A konfliktussal való szembenézés az ő játékában úgy jelent meg, hogy tulajdonképpen saját belső akadályait nézett szembe, amikor kreativitását felhasználva bement Jézushoz. Érvényesítette akaratát, kiállt önmagáért, és vállalta a kockázatot, hogy ezzel esetleg megrövidít másokat. „Egy olyan állapotot kerestem, amelyben a vágyakozás erősebb a jólneveltségnél, az íratlan törvények súlyánál, és ezt az állapotot leginkább a meddő asszony gyermek utáni sóvárgásában láttam kifejeződni” – mondta visszajelzőképpen. Talán épp ez a sóvárgás vezette arra, hogy Zakariás és Erzsébet történetében *Erzsébet* szerepét válassza, aki mindvégig kiállt férje mellett, bátorította, és szóltanul is megértette.

Az utolsó találkozásunkig Zita sosem vállalt negatív szerepet. Szeretett volna a tékozló fiú irigy bátyja lenni, de ez túl nagy kihívás volt számára. Utolsó történetünkben, az irtalmas samaritánus példázatában azonban a *levita* maszkját készítette el nagy részletességgel, és az ő szerepét játszotta el.

A megvert utazó kérte a segítségét, azonban ő visszautasította, és továbbment. Amikor érzést kértünk tőle, a nyugodtságot nevezte meg: „Rendben van, mindenkinek nem tudok segíteni” – mondta. A szerepet azért választotta, hogy kipróbálja a közömbösséget. Nagy megdöbbe-

néssel mondta, hogy ez az élmény számára egészen új volt, hiszen olykor saját biztonságát veszélyeztetve arra is képes volt, hogy részegek dorgába beavatkozzon, hogy kibékítse őket.

A kezdetben szorongó, nagyon visszafogott Zita helyett a negyven óra végére egy sokkal felszabadultabb, vidámabb, céltudatosabb nőt láttunk magunk előtt.

Az apja részéről megtapasztalt „úr” egész életére hatással volt. Ezt az úrt próbálta kompenzálni kapcsolataiban. Ebből eredt feltétel nélküli engedelmsége férjével és férje szüleivel szemben. Saját érzelmi igényét elhallgatva inkább behódolt akarataknak, de semmiképp sem akarta megbántani őket. Az Ábrahám elindulását földolgozó játékban egy pozitív apaképet megtapasztalva a következőkben meg tudta tenni saját lépését az önérvényesítés útján, és eljutni Jézus elébe. A mindenkin kényszeresen segíteni akaró nő végül eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy saját igényeit, vágyait, korlátait is figyelembe kell vennie, és így akár az is megtörténhet, és elfogadható, hogy adott esetben nem tud segíteni.

Túlzás lenne azt állítani, hogy a negyvenórás bibliodrámatapasztalat nagy változásokat fog hozni Zita életében. Ám a dráma színpadán kétségkívül fontos lépéseket tett meg, amelyek hozadékát – belső munkáját látva – minden bizonyonyal életében is kamatoztatni fogja.

ÖSSZEGZÉS

Mivel a bibliodrámá színpadán maga az élet jelenik meg, természetes, hogy megjelenhet mindaz, ami az élet velejárója: fájdalmaink, örömeink, vágyaink és nem utolsósorban konfliktusaink. Hogy mindezek mégis mennyire jelennek meg a bibliodramatikus munkában, az a csoporttagoktól és a csoportvezetőktől függ.

A konfliktushoz való rossz viszonyulás akadályozhatja annak a bibliodrámá közegében történő vállalását is. A bibliodrámá keresztyén, biblia-központú jellegénél fogva – éppen a keresztyén körökben oly jellemző téves berögződések miatt – megnehezítheti a konfliktusos helyzetek vállalását és így a negatív szerepek fölvetését is. A konfliktushoz való helyes viszonyulás, annak

vállalása építően hathat a csoportmunkára és a csoporttagok életére, s lehetőséget ad a fejlődésre.

Zita útját végigkísérve egyértelművé vált, hogy egy negatív szerepek eljátszására kész, a saját érzéseit és indulatait vállaló csoporttag nem akadályozza, hanem szinte minden esetben segíti társai játékát, és mindennek saját életére vonatkozóan is sok hozadéka lehet. Következtetésképpen elmondható, hogy a csoportvezetők elsődleges feladata egy olyan légkör kialakítása a bibliodráma-csoportban, ahol helye lehet az érzelmek, indulatok kimutatásának. Eb-

ből a szempontból fontosnak tartom különféle önismereti kérdések megválaszolását. Például: Hogyan viszonyulok én mint csoportvezető a konfliktushoz, a negatív indulatok kimutatásához? Milyen az én csoporton belüli viselkedésem? Tudok-e hiteles lenni és nem „papos”, hogy ezáltal a csoporttagok hitelességét is előmozdítsam?

A kellő módszerek és eszközök megválasztása által a bibliodráma képes olyan védett légkört biztosítani, ahol szabad őszintének lenni, könynyezni, indulatokat, akaratot kifejezni, vagy akár „rossznak” lenni.